

ACC. N:R M. 15221: 1-7.

Landskap: Bohuslän Upptecknare: Gösta Olsson, Lund
Härad: Stångemåsa Berättare: Erivan Lamsdinger, Träleberg
Socken: Lyse Berättarens yrke: äkare, småbrukare
Uppteckningsår: 1960 Född år 1887 i Lyse

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND
—

Stenkörning. s. 1-7.

Här fiskades allmänt till husbehov förr. I många år stod det botten-garn i Trälebergskilen och Sivik, det var yrkesfiskare som arrenderade fiskerätten av Trälebergsborna. Mycket folk har varit till sjöss häri-från, det ~~vet~~ jag, hustru och barn skötte gården. En granne hade en lit-ten hemmansdel, Sörgård, och var sjöman samtidigt i många år.

Stenhuggeri kom igång här på 1880-talet. I Lysekil var det småbrott i början, storbrott öppnades senare. Bolag i Lysekilsbergen: Nielsen, Brosten, Fernström, Kullgren och Skandinaviska. Dessutom mindre företa-gare, som köpte upp sten i fria berg: Karl Warm, Axel (Alfred?) i Dam-men. Flera men ej alla existerade samtidigt. Hade olika upplagsplatser i stan och betalade hyra till stan. Bolagen hade olika stämplor, som skilde deras sten åt, dessutom hade varje bolag för sig en bestämd stäm-pel för varje stensort.

Flera åkare från stan och Dalskogen körde sten periodiskt, mest in-nan jag började. Så hade t.ex. Emil Eriksson upp till 7 hästar i sten-körning ett tag i början av 1900-talet. Det var alltså i regel ortens folk som körde sten, men 2 man inflyttade, jag vet inte varifrån, till Lysekil, köpte hästar och blev stenkörare där.

I början på 1900-talet mycken stenhuggning och körning. 1904 lockout från maj till fram emot jul, och så gott som all stendrift låg nere u-tom i "fria berg". Drift åter med växlande framgång till storstrejken 1909. Uppgång på 20-talet med leverans tom. till Argentina. Dödperiod på 30-talets början då statsbeställningarräddade huggeriet så småning-om. Växelvis ljusare och mörkare år. Under 30-talets arbetslöshetsår sökte sig de yngre stenarbetarna till mindre osäkra anställningar: ingen nyrekrytering till bergen, där endast de gamla blev kvar. Kriget 1939 gjorde så gott som helt slut på exporten; återigen gjordes statsbeställ-ningar för att hålla stenindustrien i gång, och många stenarbetare gav sig ut på skogsplantering och vägbygge. Efter kriget kom stenexporten aldrig riktigt i gång igen. Nedgång i slutet på 40-talet. 1957 var allt tyst i Lysekilsbergen.

Svärfar var stenhuggare. 1916 övertog jag hans ställe och högg sten för Skandinaviska Granit AB. 1918 var det dåligt med arbete i bergen, så jag köpte häst för att bli åkare i stan. "Basen" i Skandinaviska anmodade mig att börja köra sten för bolaget, och jag startade som stenkörare med 1 häst. Fick mer och mer att göra, och 3-4 anställda (2-3 drängar och 1 daglönare från grannställe) och jag själv körde i perioder mellan 1925-1930 och något senare. Jag hade körning i Valbodalen och Bansvik (Kullgrens), Rinckenäs (Fernströms), delvis från storbrott, det mesta från spridda huggare. Mot stendriftens slut var det endast jag själv som körde.

Under de ovannämnda storåren hade vi 1 ko och 4-5 hästar på stället. Min hustru orkade inte med allt arbetet, då hon också födde 8 barn, och därför hade vi piga många år i följd. Pigorna kom mestadels från traktens småställen.

Jag ägde inga berg i Lysekil men hade körning i bolagsägda berg. Annars förbehöll sig bergägare körningen, då de arrenderade ut berg till bolagen.

Drängar kom både från bygden och långväga ifrån på annons, mestadels bondpojkar från smågårdar och alltså med hästvana. Deras och daglönarnas löner växlade givetvis efter konjunkturerna. Vid 30-talets mitt fick dräng hos mig 50 kr i månaden och kost och logi, daglönare en femma om dagen. Drängarna stannade en tid, slutade av ena eller andra anledning (det var Amerika, exercisen, insikten att "tjäna som dräng" inte var någon framtid.) Lätt få tag på dräng i regel. De ville mycket hellre bli stenkörare än vanliga drängar: frihet efter arbetsdagens slut i berget, roligt träffa folk i stan.

Jag såg 1908 på Malmön fruntimmer som mätthjälp, då sten mättes "på bord" (grovt träbord, som bars från mätplats till mätplats, hade tvärsöver "bordsskivan" ett försänkt parti av samma bredd som stenen skulle hålla, och en planka ställd på kant längs ena långsidan av denna försänkning motsvarade stenens höjd. Vid noggrann mätning provades på detta bord sten efter sten, att den höll mätten). Fruntimmer som hjälp vid lastning kunde någon gång förekomma men inte ofta. Pojkar i skolåldern fick sätta till en och annan skoldag för att vara med "i berget".

Under skollov fick pojkarna givetvis vara med hela dagar, dag efter dag, så unga som 9-10 år. Pojkar körde häst och lass själva redan innan de gick och läste. (Småningom kom arbetslagstiftning för själva huggningen, gällde icke körningen).

Oxar i lantbruket har jag sett men aldrig i stenbergen. Där drog hästar, mest enbet, sällan par (alltför smala vägar och trånga vändplatser, korta körsträckor). Delvis nordsvensk häst; senare år mest ardenner, som var tyngre och drog större lass och i regel var lugnare. Köpte alltid hästar, mest på marknader (Rabbalshede och Uddevalla). Häst kunde hålla i stenbergen 8-9 år vid god vård och med kunnig kusk.

Från min barndom i Häggvall minns jag, att 2-hjulig kärra var allmän i bergen där. Sådan kärra var mycket svår för hästen, slog och stötte, hade ingen broms och tog bara små lass. 4-hjulsvagnar kom senare, dels förställs-, dels klykvagnar. Vagnarna saknade fjädring, men en och annan körare gjorde sig en sviktande, fjädrande sittbräda och hade på den en säck med halm i att sitta på, det mildrade de värsta stötarna. Kantsten och block kördes på plan vagn utan sidlämmar. Körning på före förekom sällan: släde med hela medar först, på senare år nästan uteslutande kälkar. Hemmagjorda karmar, snickare i stan gjorde underrede och skrev efter hjul från fabrik, och smeden satte på hjulringar och beslog underrede och karm. 1918 kostade en vagn ungefär 125 kr komplett. Jag var den förste i Lysekil med gummihjulsvagn i stenbergen, 1948; köpte den färdig från fabrik för 1060 kr. Den hade mekanisk broms och var behaglig och skonsam för häst och körare. De andra körarna var skeptiska mot gummihjulen, trodde de skulle skäras sönder av stenskarven, men tog småningom efter mig.

Stenkörarnas händer blev grova som lädersulor. Våt sten frestade värst på, och då hade vi handskydd av läder eller bilslangar, s.k. "smäckar". De som ville vårda hästarna skylde dem med presenning eller hästtäckor i dåligt väder. Hästfoder togs med i mulpåse (fodertornister) och hösäck. Jag hyrde stall i stan, skaffade småningom eget i Valbodalen.

Vägsträcka till arbetsplatsen: 1 km-5 km, högst 3/4 timme att köra. Körsträcka med lass väldigt varierande, från 100 m till 2-3 km, mesta delar dels ett par km.

Jag körde först från storbrottet i Valbodalen, som upphörde efter en tid, senare mest från småbrott. Då jag hade som mest att göra i bergen, körde jag och mina mannar för 47 huggare. I Bansvik körde vi på plana vagnar obearbetade block, så stora som donen kunde hålla. Det var så många man i Bansvik, att en del fick arbeta i själva brottet och en del på planen ett stycke därifrån. Blocken togs uppe i brottet, lyftes på med kran, kördes ned till huggningsplanen och vräktes där av med spett. Basen gav order om vilken huggare som skulle ha respektive block att slå sten av. Efter en tid ordnades denna transport med räls och ralle-vagnar.

Vi tog omkring 100 sten (ungefär 1 ton) av medelstor sort per lass, med bilvagn kunde vi på god väg ta nära det dubbla. "Kippkörning" ("köra till väga"): då vägen var särskilt oländig, kunde man direkt från brottet inte ta på mer än kanske halvt lass, som kördes fram till god väg och lassades av där på vägkanten, varefter man återvände till brottet efter ett nytt halvt lass, som slutligen framme vid god väg ökades på med det förut framkörda till fullt lass.

Bolagets krav: "Sten aktas och upplägges väl i staplad ordning". Stenmätare gjorde raider efter syndaböcker som staplade illa, men det ledde snarare till kontroverser mellan körarna, som ju var konkurrenter, än mellan bas och körare; dock gick allt i stort sett friktionsfritt.

Bolaget hade åtagit sig hålla väg. Då väg blev praktiskt taget ofarbar, fick körarna reparera mot timlön. Det var att fylla igen de värsta hålorna med skrot och skärv, som vi tog med fyllefet och fyllehacka, köpta på järnhandeln.

Stenkörarna var sina egna herrar men försökte hålla någorlunda normal arbetstid som huggarna, om inte annat så för de anställdas skull. Hästarna skulle utfordras 2 timmar före avfärd, så någon måste stiga upp vid 1/2 6-tiden. Vid isväglag var broddandet ett elände som tog lång tid, i synnerhet som vi fick reda oss med fotogenlykta. Vi körde som regel ut vid halv 8-tiden på morgonen, höll middagsrast ungefär 1 timme och var hemma vid 5-tiden; den som arbetade snabbare (man beräknade ju visst antal lass per dag) kunde komma hem något tidigare. Vanligen skodde jag hästarna och såg om vagnarna själv på kvällen.

Ingen körning på helgdagsaftnar, endast vid brådslande lastning. Regelbunden körning varje dag, vinter och sommar lika. Vid sjukdom sökte jag skaffa annan körare i den sjukes ställe. Stenhuggare och bolagets "bas" gillade inte dröjsmål med körningen. Om mätt sten i ett brott inte körts undan före nästa mätning, placerade huggaren de nya stenarna, som skulle mätas, i ett lager ovanpå de gamla kvarliggande; detta kallades "sätta över". Vid huggares semester blev det uppehåll även i körningen, men den som var efter med körningen fortsatte, tills all mätt sten i brotten var nedkörd.

Bolag betalade till bergägare ett fast årligt arrende eller arrendeberglega, då avverkningen översteg viss kvantitet. För fria berg erhöll bergägare enbart berglega, som överenskoms mellan stenfirman och bergägaren, från 10 öre/m² till nu det sista 25 öre/m². I regel muntligt avtal mellan körare och bolag. Sedan körare organiserats i Svenska transportarbetarförbundet (Lysekils transportarbetarfackförening) 1932, upprättades skriftliga avtal mellan organiserade körare och stenhuggarorganisationerna. Körnlön överenskoms i samförstånd mellan köraren, som vanligen också var bergägare, och stenhuggaren* (respektive bolag i bolagsberg) före organisationen. Avlöning utbetalades i princip så snart stenen efter en mätning var nedkörd till kajen, alltså ingen fastställd avlöningsdag. Firman litade på körarens ord och fick vid nästa mätning visshet om det körts rent för varje stenhuggare. Betalade i efterskott på detta sätt gjorde t.ex. Kullgrens. Somliga bolag betalade i förskott. Körarlön fick hämtas ut samtidigt med att respektive huggare fick sin avlöning vid mätningen. Körningen betalades efter m²; en tid, omkring 1920, 50 öre/m², för "knott" (=smågatsten) då 35 öre/m². Körsträcka påverkade givetvis priset: ungefär dubbelt betalt för 3 gånger så lång körsträcka. Efter första världskriget något lägre betalning per/m², sedan återigen uppåt. (Bolagen skötte tidvis om viss körning själva, delvis hotande för att hålla priserna på körning nere. "Kör Ni inte för det och det, köper vi hästar och kör själva.") I "fria berg" bestämde varje huggare vilken körare han ville ha, och i början kunde det någon gång hända, att en huggare avpolletterade sin körare och tog en ny som fjäskat in sig med en halvliter; detta sista avser Lysekils fria berg, där alltså ägaren själv (=staden) inte befattade sig med körningen.

* i fria berg

3-4 sista åren godtycklig liten semesterersättning, frivillig från bolagens sida.

Inga kontroverser mellan körarna i större omfattning, möjligen småtvister och någon rivalitet. Konkurrens om lastningsarbete har förekommit; någon gång gjordes försök att muta basen med brännvin, men detta gällde endast vid lastning av sten ur fria berg, (bolagen hade alltid bestämda körare vid lastning). Önskan fanns givetvis hos körarna att dra huggare till egna berg, men man kan inte tala om påverkan och värving: sådant kunde förekomma före avtalet men ej efter dess upprättande, då stenkörarna ej fick skiljas från sina bestämda huggare, såvitt han ej förbrutit sig, då bolaget hade 14 dagars uppsägningstid gentemot honom, (bestämmelserna gällde dock inte, då huggare flyttade till berg som var privat disponerade).

Stenkörarna organiserade sig fackligt 1932 gentemot godtycklig behandling från bolagen och stenhuggarna; ett särfall i svensk organisationsliv: transportarbetarnas fackförening var motpart till stenindustriarbetarnas, och båda var LO-anslutna och i sin tur motpart till bolagen. Anslutningen var inte 100 %-ig. Körare med egna berg och bondgårdar höll sig i regel utanför organisationen. Stenbolagen var anslutna till Svenska Arbetsgivareföreningen långt tidigare.

Körning vid lastning var eftertraktad, både för högre daglöns skull och då det eventuellt var brist på vanlig körning. Det betalades timlön, (extra för övertid enligt avtal) ungefär 6 kr/tim. för häst, kördon och karl det sista. 1931 mycket dåligt betalt, omkring 2 kr/tim. En del "fasta" körare var så gott som självskrivna; vid lastning i flera luckor intogs extra ekipage, såna som skött sig väl och hade tid. Stenhuggare och tillfällighetsarbetare plockade sten i stor fyrkantig järnkass, som stod på körarens platta vagn och sedan kördes fram till kajkanten, där båtens vinsch tog kassen ombord och innehållet tippades ner i lastrummet. Inne vid Trälebergskilen lastades sten så här: man körde stenen i skottkärror på en brygga och på landgångar till pramar på grunt vatten, och pramarna halades ut på djupt vatten, där stenen langades ombord på galeaser och kuttrar.

Under de år jag hade så många hästar, köpte jag foder (havre, hö) av handlare i stan.

Stenkörningen gav inga lättförtjänta pengar. Det var stora utgifter men ändå kontanter att röra sig med. Så köpte jag i början av 20-talet full möblering och betalade kontant. För min stora familj var stenkörningen enda levebrödet.

Genom stenhuggeri och körning blev det en betydande uppryckning för hela bygden: folk behövde inte längre söka sin utkomst varken i Amerika eller Norge eller på sjön. Märkbart uppsving för smeder och sadelmakare, då ju både vagnar och selar slets våldsamt och ofta behövde lagas. Depressioner i stenindustrien har omedelbart visat sig i utflyttning.

Ingen direkt aggressivitet mellan körare och huggare på grund av olika politisk uppfattning. Vi här uppe på landet var mer försiktiga av oss än stenhuggarna, men så småningom jämnade detta ut sig.

I början syntes tydliga skillnader mellan stenhuggarungdom och vanliga bonddrängar. De förra var mera med sin tid i klädsel och uppträdande. Nog märktes det, att de som körde här i stan blev lite modernare än andra uppefter landet. Det berodde väl på vad de såg och hörde i sitt arbete. Kyrkan har jag inte varit intresserad av och väl inte någon annan körare här heller, svårt att säga varför.

Beträffande stenhuggare och stenkörare betydde yrket inget för anseendet; detta räknades endast efter person.

Jag slutade köra vid 70-årsåldern, då bolaget upphörde på sommaren 1957. Jag var den siste som körde sten med häst i Lysekil.

Nu har jag på stället ingen häst längre men 1 ko, hushållsgris, höns för husbehov. Detta och folkpensionen räcker för mig och gumman. Barnen är ute i olika anställningar, men ingen av dem arbetar med jord eller djur eller sten.